

Project: Verhalen zonder woorden

Beeldende kunst

Verhalen, Groep 5-6

Met voorwerpen verhalen vertellen is de leidraad in dit project. Objecten in de kunst worden op verschillende manieren ingezet. De leerlingen gaan hiermee aan de slag. Je kunt voorwerpen verfraaien met afbeeldingen die een verhaal vertellen. Je kunt een bijzonder object ook inzetten als een *readymade*, of een combinatie maken van verschillende voorwerpen en er zo nieuwe betekenis aan geven. Objecten veranderen, of op onverwachte plekken plaatsen en daarmee ontregelen en verwonderen. Of een grote installatie vol verhalen maken. De kunstvoorbeelden laten de leerlingen op een nieuwe manier naar voorwerpen kijken en ermee experimenteren. De mogelijkheden zijn eindeloos.

1. Informatie voor de leerkracht

Welkom!
Je gaat in de klas werken met het lesmateriaal van Cultuuronderwijs op zijn Haags (COH). Voor je aan de slag gaat leggen we je uit hoe je dit project tot een succes kunt maken.

Samen ontdekken
Onze cultuurlessen zijn gebaseerd op de didactiek van procesmatig werken, de leerlingen doorlopen hierbij een creatief proces. Zij worden zich bewuster van zichzelf en hun omgeving, ontdekken op een speelse manier hun creatieve vermogen. Met als kern dat je als leerkracht samen met de leerlingen beleeft, beschouwt, verbeeldt, bedenkt en maakt.

Houdingsdoelen
Bij de introductie, oriëntatie en opdrachten worden kennisdoelen en vaardigheidsdoelen benoemd. Onderstaande houdingsdoelen gelden in het algemeen:

- De leerling toont zich nieuwsgierig en proactief.
- De leerling kan positief-kritisch reflecteren op eigen werk en op dat van anderen.

Tips en aanbevelingen

- We raden je aan meer te lezen over de opzet van COH en het DNA van COH.
- Bekijk vooral ook de instructiefilmpjes over creatief proces en filosofisch gesprek.
- Overleg en deel je plannen met de ICC'er of je cultuurcoach.
- Wij adviseren je het hele project van tevoren door te lezen om je goed voor te bereiden en de mogelijkheden te ontdekken die het project biedt.
- Je kunt het lesmateriaal ook downloaden en printen. Gebruik het digibord voor het beeldmateriaal.
- Als richtlijn adviseren wij om voor het doorlopen van het creatief proces in het hele project, zes tot acht lesmomenten in te plannen. Alle projecten hebben een introductie, oriëntatie en drie opdrachten. Je kunt ervoor kiezen het lesmateriaal naar eigen wens aan te passen.
- Iedere opdracht heeft dezelfde opbouw: onderzoeken, uitvoeren en presenteren. De reflectievragen kunnen tijdens en na iedere fase van het creatief proces met de individuele leerling of de hele groep besproken worden.
- Nodig eens een kunstenaar in de klas uit. Die kan levendig en beeldend over zijn/haar/diens vak vertellen, aansluitend bij dit project. Het gerelateerde aanbod bij dit project vind je op onze site.
- Een bezoek aan een voorstelling, tentoonstelling of vaste collectie in een Haagse culturele instelling is ook van grote meerwaarde. Zie VONK voor het actuele aanbod.
- Bedenk ook van tevoren bij welke onderdelen je ouders en/of verzorgers kunt of wilt inschakelen. Het project gaat meer leven als er ook buiten de klas aandacht voor is.
- Maak foto's of filmpjes van de diverse presentatiemomenten en deel deze via de schoolwebsite, klassenapp of andere kanalen.

Projectspecifieke informatie

Over dit project
De leerlingen gaan op ontdekkingstocht naar verhalen in de beeldende kunst. Al duizenden jaren worden verhalen afgebeeld op kunstwerken en alledaagse voorwerpen. Ze ontdekken hoe je een beeldverhaal maakt. En hoe vertel je een verhaal zonder woorden? De leerlingen gaan dit onderzoeken met behulp van verschillende beeldaspecten zoals vorm en compositie. Bij de eerste opdracht gebruiken de leerlingen een gebruiksvoorwerp om een scène uit een verhaal op te schilderen. Daarna maken ze een verhaal met voorwerpen, de zogeheten 'readymades'. Ze combineren alledaagse objecten en bedenken er een verhaal bij. Tot slot worden voorwerpen in een bepaalde omgeving geplaatst. Wat is het effect?

Doelen

Er worden twee hoofddoelen geformuleerd die specifiek zijn voor het hele project. Dit zijn doelen op het gebied van kennis en vaardigheden. Aan het eind van het project worden deze doelen geëvalueerd met behulp van de succescriteria op het gebied van zelfregulering: de leerling kijkt terug en blikt vooruit.

Reflecteren
De reflectievragen bij de verschillende fases van het creatief proces kunnen tijdens en na iedere fase met de individuele leerling of de hele groep besproken worden. Zie ook de hand-out: Rollen van de leerkracht.

Taalonderwijs
Wil je woorden uit dit project koppelen aan taalonderwijs? Raadpleeg dan de begrippenlijst.

Toelichting op benodigde materialen voor dit project:

- bijlage 1. Materialenlijst
- bijlage 2. Papiersoorten

2. Introductie

Hoofddoel kennis	De leerling legt uit dat voorwerpen op verschillende manieren verhalen kunnen vertellen.
Hoofddoel vaardigheid	De leerling geeft vorm aan verhalen door op verschillende manier gebruik te maken van voorwerpen.

Kijk! Iedere dag een nieuw verhaal

Bekijk en bespreek met elkaar twee werken van Betye Saar: *The Alpha & Omega* (2013) en *Drifting Toward Twilight* (2023).

- Wat zie je allemaal?
- Wat zou de kunstenaar willen vertellen?

- Wat zie je zelf in de beelden?

Onze installatie
Maak een 'installatiehoek'. Richt samen met de leerlingen gedurende het project deze plek in. Start zelf met het meenemen van een of meer dierbare of bijzondere objecten. Vertel het verhaal erachter. Laat vervolgens leerlingen die dat willen een object meenemen en erover vertellen. Verzamel de objecten in de 'installatiehoek'. Zo kan er iedere dag een nieuw verhaal toegevoegd worden.

3. Oriëntatie

Benodigheden: n.v.t.

Aan de slag in de klas

Doorloop de vaste oriëntatie-onderdelen: het filosofisch gesprek en het uitvoeren van de eerste opdracht.

Het filosofisch gesprek

In de oriëntatiefase van de les voer je naar aanleiding van de introductie een filosofisch gesprek. Dit is belangrijk voor het creatieve proces. Je kunt het filosofisch gesprek natuurlijk ook tijdens de andere lesonderdelen inzetten. Stel hierbij (een aantal van) onderstaande vragen:

- Kunnen beelden verhalen vertellen?
- Moet een verhaal altijd meteen duidelijk zijn?
- Of mag een verhaal ook verborgen zijn?
- Wat als een verhaal altijd verborgen zou blijven?
- Mag je overal je eigen verhalen bij verzinnen? Waarom?
- Wanneer is een verhaal kunst?
- Zit in alle kunst een verhaal?

Oriëntatieopdracht

De gedachten van een kunstenaar

1. Bekijk meerdere werken van Mark Manders.

2. Bekijk vervolgens de video van Hollandse Meesters over Mark Manders.

- Hoe denkt deze kunstenaar?
- Voel jij je vrij om te maken wat je wilt?

Voorwerpen als woorden

1. Vorm groepjes.

2. Laat de leerlingen met voorwerpen uit de klas experimenteren met het 'beeldschrijven' van een tekst of een idee. Denk bijvoorbeeld aan hoe een rebus werkt. De groepjes kiezen de voorwerpen die ze willen gebruiken en maken er een compositie van. In deze samenstelling laten ze zien wat ze willen vertellen.

3. Bespreek de composities na. Kunnen anderen de compositie begrijpen en 'lezen' wat er staat of wat er bedoeld wordt?

Succescriterium	Bespreek met de leerlingen de opdracht(en): welke onderwerpen gaan zij de komende les of tijd onderzoeken? Formuleer vanuit het filosofisch gesprek en/of de oriëntatie-opdracht, samen met de leerlingen, een succescriterium waaraan zij werken. Een voorbeeld van een succescriterium bij dit project: De leerling beschildert een gebruiksvoorwerp met een scène uit een verhaal, maakt een readymade en plaatst een voorwerp in de openbare ruimte.

4. Opdracht: Verhaal op je bord

Of het nou op een vaas is of een bord; met afbeeldingen op objecten kun je ook een verhaal vertellen. Door de eeuwen heen hebben mensen altijd hun gebruiksvoorwerpen mooier gemaakt door er afbeeldingen op te maken. De leerlingen laten zich inspireren door toegepaste kunst. Naar aanleiding van een kunstwerk of thema verbeelden ze een 'scène' uit het verhaal op een voorwerp.

Subdoel kennis	De leerling legt uit dat afbeeldingen op objecten een verhaal vertellen.
Subdoel vaardigheid	De leerling schildert een scène uit een verhaal op een gebruiksvoorwerp.

Benodigdheden

- oude keramieken vaasjes, borden, tegels, flessen
- acrylverf
- teken- en kleurpotloden
- sterke lijm of behangerslijm
- scharen
- (rest)papier
- oude tijdschriften
- oude boeken en kranten
- eventueel: porseleinverf

Aan de slag in de klas

Doorloop de vaste onderdelen binnen elke projectopdracht: onderzoeken, uitvoeren en presenteren.

Onderzoeken

Doorloop tijdens de onderzoeksfase de volgende opdrachten:

Kunst op een voorwerp, voorwerp als kunst?
Bekijk en bespreek een aantal voorbeelden van verhalen op (toegepaste) kunst:

- Griekse vaas (450 jaar voor het begin van de jaartelling)
- Chinese borden (17de en 18de eeuw)
- vaas van Grayson Perry
- de 'blikjes' van Lei Xue (doorlopend project sinds 2001)

Bespreek de werken aan de hand van de volgende vragen:

- Wat zie je?
- Welke voorwerpen zijn gebruikt?
- Welk verhaal komt als eerste bij je op?
- Wat zou je in je huis willen hebben? Waarom?
- Bekijk een nieuw beeldverhaal op een geschreven verhaal van bijvoorbeeld Bilal Bahir of Tanja Smit.

Het verhaal op mijn eigen voorwerp
De leerlingen mogen nu een voorwerp gaan beschilderen met een (deel van een) verhaal. Daarvoor kiezen ze een voorwerp uit: bord, vaasje, fles, tegel, boek, etc.

Tip: Onvoldoende materiaal kunnen verzamelen? Je kunt ook kiezen voor het gebruik van kartonnen bordjes of vierkante stukjes karton als 'tegels', waar de leerlingen hun verhaal op kunnen maken.

1. Maak samen een keuze voor het soort verhaal:

- Dat kan een eigen verhaal zijn, bijvoorbeeld vanuit een associatie met een voorwerp, een herinnering of een moment uit een dag van je leven.
- Jullie kunnen ook kiezen om het thema 'verhalen' te koppelen aan een vak of thema waar jullie op dit moment mee bezig zijn, bijvoorbeeld de Romeinen of `pesten'.

  Houd een brainstorm met de leerlingen. Noteer wat trefwoorden of zinnen op het digibord.

2. De leerlingen bepalen welk moment in het verhaal ze op het voorwerp gaan verbeelden.
   Daarvan maken ze een ontwerpschets. Houd rekening met de maten en vorm van het gekozen voorwerp.

Uitvoeren

1. De leerlingen gaan nu hun tafereel op het object uitwerken. Er zijn twee mogelijkheden:

- De leerlingen beschilderen de voorwerpen aan de hand van hun schets, met acrylverf op het papier of met porseleinverf op het object. Laat de leerlingen van achter naar voren werken: eerst de achtergrond, laten drogen en dan de voorgrond eroverheen.
- Of ze werken hun schets uit op een strook, vierkant of cirkel op maat van hun voorwerp en plakken hun schildering op hun voorwerp. Hierbij kunnen ook andere stukken papier, als een soort collage, worden opgeplakt.

2. De leerlingen signeren hun werk en bedenken een verhaal en titel bij hun object.

Presenteren

Maak een keuze uit de volgende mogelijkheden:

- Laat de leerlingen kort vertellen over de afbeelding op het bewerkte object en hun keuze toelichten.
- Of laat de leerlingen een object kiezen (niet het eigen object) dat hen het meest aanspreekt. Ze vertellen over het tafereel dat zij erin zien. Daarna kunnen ze hierover uitwisselen met de maker.

  Zet met elkaar de objecten in de installatiehoek. Wat is een mooie compositie?

Reflecteren

Reflectie subdoelen	Waarom koos je voor deze afbeelding op jouw voorwerp?
Reflectie proces	Ga je jouw voorwerp anders gebruiken nu er een afbeelding op staat?

5. Opdracht: Gevonden verhalen

Met alledaagse voorwerpen kun je een verhaal vertellen. Los van elkaar zijn het een pen en een beker, maar samen is het misschien wel een ....
De leerlingen kijken na deze opdracht anders naar voorwerpen. Ogenschijnlijk dagelijkse voorwerpen kunnen in een andere samenstelling, positie of context ineens het begin van een verhaal vormen.

Subdoel kennis	De leerling legt uit dat readymades alledaagse voorwerpen zijn die in een andere context een nieuw verhaal vertellen.
Subdoel vaardigheid	De leerling creëert een nieuw object door alledaagse voorwerpen samen te voegen.

Benodigdheden

- blokjes, doosjes, kistjes
- lijm
- scharen
- tangetjes
- inpakpapier
- touw
- divers bevestigingsmateriaal

Aan de slag in de klas

Doorloop de vaste onderdelen binnen elke projectopdracht: onderzoeken, uitvoeren en presenteren.

Onderzoeken

Doorloop in de onderzoeksfase de volgende opdrachten:

Pindakaas
Bekijk en bespreek de foto van Wim T. Schippers, *Pindakaasvloer* (2011) Readymade

Ready-made

1. Bespreek de begrippen readymades en objets trouvés.

2. Bekijk en bespreek onderstaande kunstvoorbeelden:

- objecten van Betye Saar, zie ook *Objects, Obsessions, Obligations* (2013)
- objecten van Tejo Remy (1991, 1995, 2007)
- Daniel Spoerri, *Prose poems* (1959-1960)
- Rebecca Horn, *Zen der Eule* (Zen van de Uil) (2010)

De voorwerpen en de combinatie ervan vertellen een beeldverhaal. Welk verhaal zie je?
Een voorwerp kan ook op zichzelf staan. Een readymade of objet trouvé kan een niet-bestaande functie hebben, maar hoeft zelf geen enkele functie te hebben.

Voorwerpen verzamelen
Laat de leerlingen een aantal voorwerpen verzamelen die tot hun verbeelding spreken. Dat kan iets van thuis zijn, iets wat ze op straat/schoolplein vinden of iets uit de klas. Bijvoorbeeld iets alledaags, een potlood en pen die samen een glijbaan vormen, keukengerei, klerenhangers maar ook opvallende voorwerpen zoals een boomstronk die op een kop lijkt, of een bijzondere schelp.

Uitvoeren

Een nieuw verhaal maken

1. Door verschillende voorwerpen met elkaar te combineren gaan de leerlingen een nieuw object samenstellen. Welk nieuw verhaal ontstaat er?
   Maak een keuze of jullie in kleine groepjes willen werken of individueel.

2. Laat de leerlingen uit de verzameling de voorwerpen kiezen die ze willen gebruiken. De leerlingen gaan 'spelen' met de (gevonden) voorwerpen. Ze maken een compositie op de grond of op een tafel door de voorwerpen met elkaar te combineren. De voorwerpen kunnen zo nodig ondersteund worden door blokjes, doosjes of kistjes. Ze kunnen de voorwerpen ook omkeren of zelfs inpakken.

   Begeleid de leerlingen door tussendoor vragen te stellen als:

- Waarom heb je deze voorwerpen gekozen? Welke betekenis hebben die voorwerpen voor jou?
- Welk verhaal zie je in je nieuwe samengestelde object?

3. De leerlingen kiezen een compositie die ze willen gaan uitvoeren. Ze bedenken hoe ze de voorwerpen aan elkaar kunnen verbinden in een zelfgekozen vorm.

4. Als ze tevreden zijn met het resultaat maken ze een foto van de compositie.

5. Stal de nieuw samengestelde werken uit of hang de foto's op. Laat de leerlingen vrij associëren op wat ze zien in het werk. Ontstaan er nieuwe verhalen? De leerlingen bedenken aan de hand van de associaties een titel.

Optioneel
De leerlingen schrijven een kort verhaaltje bij hun eigen nieuwe object. Begeleidende vragen:

- Wat is belangrijk in jouw verhaal en hoe heb je dat zichtbaar gemaakt?
- Wat zijn de drie belangrijkste elementen die je verhaal duidelijk maken?
- Heeft jullie object een functie?

Presenteren

Maak een keuze uit onderstaande mogelijkheden.

- De leerlingen gebruiken de gemaakte foto's van hun nieuwe object en denken na hoe ze het kunnen tentoonstellen, bijvoorbeeld:
  - er een boekje van maken met het korte verhaal erbij;
  - ze ophangen bij de installatiehoek;
  - de foto's ergens aan vastplakken, of op stukjes karton plakken en aan de muur hangen.
- De leerlingen richten met de readymades een tentoonstelling in. Ze verzamelen en maken hiervoor wat ze nodig hebben. Denk aan: een zelfgemaakte lijst van karton, een sokkel van een doos, kleerhangers om de objecten mee in de ruimte te hangen, voorwerpen bevestigd op een stuk hout of karton. Elk groepje vertelt het verhaal erbij.

Reflecteren

Reflectie subdoelen	Welk nieuw verhaal ontstond er door jouw samengestelde object?
Reflectie proces	Waarom koos je voor deze voorwerpen?

6. Opdracht: Verhaal zonder woorden

De leerlingen onderzoeken het effect van een toevoeging in of aan de school of de openbare ruimte. Ze bekijken een aantal voorbeelden van (kleine) ingrepen door kunstenaars. Welke eigenschappen van de ruimte gebruikt de kunstenaar om verwarring te scheppen? Welk effect heeft dit op voorbijgangers? De leerlingen gaan op zoek naar een geschikte plek om zelf een toevoeging aan te brengen.

Subdoel kennis	De leerling legt uit dat onverwachte voorwerpen in de openbare ruimte kunnen verwonderen of verwarren.
Subdoel vaardigheid	De leerling plaatst een zelfgemaakt voorwerp in de openbare ruimte, waardoor het verwondering oproept bij voorbijgangers.

Benodigdheden

- fotocamera
- teken- en kleurpotloden
- tekenpapier

Aan de slag in de klas

Doorloop de vaste onderdelen binnen elke projectopdracht: onderzoeken, uitvoeren en presenteren. Aan het eind van deze opdracht staan evaluatievragen die betrekking hebben op het hele project.

Onderzoeken

Verrassende kunst
Bekijk een aantal voorbeelden van kleine en grote ingrepen in de openbare ruimte:

- werk van Michael Pederson
- werk van Lillian Blades
- campagne van Amnesty International: *Wrong Colour*
- afbeeldingen op verkeerslichten
- werk van Shamsia Hassani
- werk van Banksy (let op: doorscrollen voor foto's van zijn werk)
- werk van Christo en Jeanne-Claude
- collage van tulpenbladeren door Jennifer Tee

Bespreek de voorbeelden aan de hand van vragen zoals:

- Wat is er veranderd?
- Bij het werk van Christo en Jeanne-Claude: Is iets nog steeds herkenbaar als het is ingepakt? Hoe komt dat?
- Welk effect heeft de toevoeging op de omgeving, denk je? En op de voorbijgangers?

Op zoek

1. De leerlingen gaan een kleine toevoeging in de openbare ruimte aanbrengen die verwondering of verbazing oproept. Dit kan in of bij de school, maar ook elders in de wijk.

2. Vorm kleine groepjes. Geef de leerlingen de tijd en de ruimte om op zoek te gaan naar een goede plek en voor het object. Bedenk daarbij ook dat alle objecten die verzameld of gemaakt zijn tijdens dit project kunnen worden ingezet. Laat de leerlingen nadenken over wat ze willen vertellen met hun toevoeging. Er kunnen schetsen van de situatie gemaakt worden, zeker als er verschillende ideeën zijn. En waarom kiezen ze voor juist die plek in combinatie met het object? Wat zouden ze willen dat toeschouwers of voorbijgangers ervaren?

3. Bespreek het onderzoek na aan de hand van bijvoorbeeld deze vragen:

- Hoe verliep het zoeken naar een goede plek en het bedenken van de toevoeging?
- Heb je eerst de toevoeging bedacht of eerst de plek? Licht toe.
- Op welk effect hoop je?

Uitvoeren

Kijk nou!

1. De groepjes maken een definitieve keuze en voeren de opdracht uit.
   De toevoeging kan blijvend worden aangebracht, maar kan ook tijdelijk geplaatst worden en op een foto worden vastgelegd.

   Extra: Als de toevoeging is gerealiseerd, laat de leerlingen dan een tijdje in de buurt van hun toevoeging staan om de reacties van passanten te bekijken of uit te lokken.

2. Bespreek het werk na aan de hand van onderstaande vragen:

- Welk gevoel roept jouw toevoeging op bij jou of je medeleerlingen?
- Waarom heb je hiervoor gekozen?
- Mag je dit soort ingrepen in de openbare ruimte doen? Wanneer mag het wel en wanneer mag het niet volgens jou? Licht toe.

Presenteren

Maak een keuze uit onderstaande mogelijkheden om het project af te ronden.

Verwondering
De leerlingen stellen in groepjes een routekaart samen waarop te zien is waar welke toevoegingen te bekijken zijn.

Nodig de ouders/verzorgers uit en loop met de leerlingen op basis van de gemaakte kaart een route langs alle toevoegingen in de school of de nabije omgeving.

Een reusachtige readymade

1. Bij de introductie maakten we kennis met de installaties van multimedia-kunstenaar Betye Saar. Bekijk eventueel nog wat voorbeelden van installaties door kunstenaars.

- Ossip, Atelier Ossip (2009), Kunstmuseum Den Haag
- Andrea Freckmann, *Fremdhaus* (2014)
- interieurs met patroonontwerpen van Christie van der Haak

2. Bespreek met de leerlingen dat dankzij de voorgaande opdrachten een verzameling objecten is ontstaan. Rond het project af door met de objecten een nieuwe installatie vorm te geven. Gebruik ook de beschilderde objecten, de ready-mades en foto's.
   Bedenk met elkaar welk verhaal er achter jullie installatie zit en verzin een titel voor het werk.
   Presenteer het aan de ouders/verzorgers of aan leerlingen uit andere groepen. Vertel het verhaal erbij. Of vertel wat jullie allemaal gedaan hebben in dit project waardoor deze installatie kon ontstaan.

Reflecteren

Reflectie subdoelen	Waarom koos je voor deze plek om jouw voorwerp te plaatsen?

Evalueren

Eindreflectie: zelfregulatie terugkijkend	Welke manier van een verhaal vertellen met een voorwerp past het beste bij jou?
Eindreflectie: zelfregulatie vooruitkijkend	Met welk ander voorwerp zou je een verhaal willen vertellen?